

Boekbesprekingen

Paul Stoop, NIEDERLÄNDISCHE PRESSE UNTER DRUCK. DEUTSCHE AUSWÄRTIGE PRESSEPOLITIK UND DIE NIEDERLANDE 1933 - 1940, (K.G. Saur) München etc. 1987, ISBN 3-598-20547-3 (proefschrift UvA).

Bij de uitbarsting van een internationaal conflict in wapengekletter gaat journalistenbloed sneller stromen. En de krantenuitgever wrijft zich in de handen: de oplage stijgt. Dat gold zeker toen de krant nog de belangrijkste nieuwsleverancier was die de gretige lezers bediende met verslagen uit de brandhaarden, vurige commentaren en opinies. In de aanloop tot de tweede wereldoorlog en zeker na de Duitse overval op Polen zien we – uitzonderingen daargelaten – in de Nederlandse pers een heel ander beeld: kalme, ingetogen berichtgeving en milde commentaren. Resultaat van een sluipend proces waarin de pers zichzelf aan banden had gelegd.

Tegen de achtergrond van Nederlands wankel neutraliteit en gezien de belangrijke handelsbetrekkingen met de oosterburen, boog de regering voor de voortdurende en steeds agressievere politieke druk van Duitse zijde. Zachte vingerwijzingen van Den Haag waren voldoende om de perswereld ervan te overtuigen dat het landsbelang ook een neutrale houding van de pers eiste. Het kwam er op aan de gevoelige Duitsers niet onnodig te irriteren met bijvoorbeeld spotprenten van de 'Führer'. Persvrijheid werd zo ondergeschikt gemaakt aan het primaat van de buitenlandse politiek.

Geleidelijk gaven de Duitsers aan waar in nieuws en commentaar de grenzen lagen. Niet de vindingrijkheid van de Duitse druk, maar de voortdurende zorg in Den Haag politieke en economische betrekkingen met Duitsland niet te verstoren, zorgden uiteindelijk voor die zelfbeperking. Het effect van die houding werd flink overschat; mei '40 maakte een einde aan de illusies afzij-

dig te kunnen blijven. Nimmer was er in die jaren trouwens een open debat gevoerd over het proces van aanpassing. Het kabinet had de Duitse interventies nooit openlijk gekritiseerd en de pers wilde voor de regering op dit punt niet te lastig zijn. Zo kon in de eerste fase van de Duitse bezetting de pers nog blijven geloven binnen bepaalde marges onafhankelijk te kunnen blijven.

Het proefschrift van Paul Stoop, *Niederländische Presse unter Druck*, geeft tegen de achtergrond van de precare internationale positie van Nederland een beeld van de omstandigheden waarin de pers in de jaren dertig moest functioneren. Hoe reageerden journalisten, ondernemers en bewindslieden op de toenemende Duitse pressie in de periode 1933 - 1940? Het nationalistische regime was er op gebrand anti-Duitse geluiden uit kranten te weren, maar trachtte ook met de nodige 'smeermiddelen' positieve berichten over de jonge staat te slijten. Waar bestond die Duitse druk uit? Stoop onderscheidt de indirecte pressie op de Nederlandse regering om die te bewegen de pers tot de orde te roepen, daarnaast zocht men direct contact. Ze haalden journalisten over om pro-Duits te schrijven, ze leurdten met 'positieve' berichten, dreigden met boycotts van Duitse advertenties en bewerkten Nederlandse correspondenten in Berlijn. Stoop constateert al ver voor 1933 beïnvloeding van de publieke opinie vanuit Duitsland. Met de eerste wereldoorlog nam de propaganda sterk toe. Het *Auswärtige Amt* deelde steekpenningen uit, zo werd het blaadje *De ware Jacob* (sic) omgekocht en stond redacteur Wessel voor 300 gulden per

maand op de loonlijst van het gezantschap in Den Haag. Niet alleen randfiguren maar bijvoorbeeld ook de eigenaren van *De Nieuwe Courant*, *De Tijd* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (NRC) kregen flinke bedragen om ze gunstig te stemmen voor de Duitse zaak. Ook trachtten particuliere groepen via handelsrelaties een betrouwbaar beeld van het land te verspreiden, als tegenwicht tegen de Franse propaganda na Versailles.

Na de *Machtübernahme* in '33 intensiverde het bewerken van de (buitenlandse) publieke opinie. Goebbels *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda* ging zich bemoeien met het werk van het *Auswärtige Amt*. Dat werd een competentiestrijd, maar uiteindelijk bleef men via de stille diplomatieke kanalen druk uitoefenen op de betreffende regeringen. De traditionele diplomatie had wel enige moeite zich aan de schreeuwerige nieuwe tijd aan te passen, maar volgde loyaal. Ook de in Den Haag vrouwen wekkende Duitse gezant graaf Von Burkersroda bleek in staat de nieuwe boodschap te brengen; zijn staf bestond al snel uit overtuigde nationaal-socialisten.

Gewoonlijk verliep de actie als volgt: Zech stapte naar het ministerie van Buitenlandse Zaken en deed zijn beklag over een bepaald artikel of cartoon. De minister luisterde serieus, wees op de persvrijheid en op de mogelijkheid tot juridische stappen. Het kwam soms inderdaad tot rechtszaken betreffende belediging van een bevriend staatshoofd, bijvoorbeeld tegen de socialistische hoofdredacteur Ankersmit. In 1937 volgde na beroep vrijpraak. De beleefde bezoeken van Zech steken schril af tegen de afrekening met de oppositie in de 'Heimat'. Nadat Hitler in een rede in 1938 fel had uitgehaald naar de hetze van de buitenlandse pers tegen Duitsland, kregen alle diplomaten opdracht krachtiger te protesteren. Zech liep nu de deur van Buitenlandse Zaken plat. Hij nam ook

het initiatief tot een aanval in de partijkrant de *Völkischer Beobachter* op Nederlandse socialistische bladen.

Nieuw in de kritieken was dat men stelde dat negatieve berichten de neutraliteit en de economische betrekkingen in gevaar konden brengen. Den Haag werd gevoeliger voor klachten. Eind 1938 sprak Zech met Colijn, die beloofde tot matiging te zullen openen. En inderdaad volgde in december een vertrouwelijk gesprek van hem met veertien hoofdredacteuren, waarbij Colijn vroeg of het wat voorzichtiger kon. Ook de Regeeringspersdienst benaderde in die zin de pers. Nog kramachtiger werd gereageerd toen de oorlogsdreiging echt dichtbij kwam: een verbod op frontnieuws in de bioscopen. Uiteindelijk toonde het gezantschap zich tevreden, zo blijkt uit de rapportage naar Berlijn. De pers bleef 'innerlich ablehnend', maar was wel minder hetzeachtig, kalmer geworden. De rode bladen bleven 'deutschfeindlich' en ook met de grote katholieke kranten had men moeite. Overal zag men joodse 'elementen' in sleutelposities en vooral de houding van wat werd genoemd de 'joods-liberale' NRC en het *Algemeen Handelsblad* baarde zorgen. Stoop destilleerde uit de archieven ten aanzien van het NRC een succesvolle directe Duitse actie. Samen met het opportunisme van directeur H. Nijgh leidde dit tot het ontslag van de befaamde journalist dr. Marcus van Blankenstein. Van Blankenstein was een bereisd en belezen man, die tot in de hoogste kringen internationale relaties had. Van 1909 tot 1920 was hij voor NRC correspondent in Berlijn, daarna reizend correspondent en vanaf '31 schreef hij het bekende buitenlandoverzicht 'De Toestand'. Voor de Duitsers was hij een doorn in het oog vanwege zijn consequente kritiek op het nationaal-socialisme. En door zijn joodse afkomst gold hij voor hen als het voorbeeld van een 'internationale Pres-sejude'.

In 1934 begon de Duitse consul in Rotterdam zijn aanval op *NRC*. Er werd bedreigd met een boycot van Duitse – toeristische – advertenties en al snel was Van Blankenstein het mikpunt. Nijgh bezocht de consul en Zech en zegde toe Van Blankenstein wat te zullen intomen, van ontslag wilde hij niet weten. De Duitsers eisten meer. De consul bewerkte vertegenwoordigers uit het Rotterdamse bedrijfsleven. Die toonden daarop aan Nijgh hun bezorgdheid over de gevolgen van de toonzetting van de krant voor de handel in de stad. Een intern conflict, met de nodige intriges omgeven, leidde in november 1936 tot Van Blankensteins ontslag. *NRC* ontkende destijds heftig het gerucht van Duitse beïnvloeding. Die mening, ook later nog in de literatuur te vinden, moet worden gecorrigeerd want Stoop kon met archiefstukken de aanwezigheid van Duitse druk bevestigen.

De studie van Stoop biedt een goed inzicht in het functioneren van de Nederlandse pers in de jaren dertig en is een belangrijk hulpmiddel voor de toekomstige onderzoeker. Het archiefonderzoek over de grens biedt daarbij verrassende perspectieven. Stoop raadpleegde uitgebreide Oost- en Westduitse collecties o.a. van het *Auswärtige Amt*, van de NSDAP en van Goebbels ministerie. Hoewel het nodige materiaal verdwenen is, krijgen we een goed beeld van het verrijnde mechanisme van beïnvloeding en de Nederlandse reacties van de pers en van de overheid. Daarnaast maakt Stoop een vergelijking met de situatie in andere neutrale staten, Zweden en Zwitserland. Propaganda en beïnvloeding

waren voor de nazi's belangrijk, men kan zich afvragen of bijvoorbeeld de Fransen en Engelsen in die tijd soortgelijke druk op neutrale staten hebben uitgeoefend. Zeker is dat het spel van stille, indirecte beïnvloeding meer effect had dan schreeuwerige propaganda. Dat doorzagen ook de Duitsers, die het handjevol Nederlandse meelopers nauwelijks waardevol achtten voor 'de zaak'. De actie tegen Van Blankenstein is het belangrijkste wapenfeit van de directe intimidatie van de pers.

Begrijpelijk is dat Stoop zich richt op de grote, landelijke bladen. Deze kregen immers ook van de Duitsers de meeste aandacht. Werden de regionale bladen, vooral aan de oostgrens, vergeten? Ook de tijdschriftensector viel kennelijk nauwelijks op; Stoop geeft incidenteel actie en reactie rond *Haagse Post* en *De Groene Amsterdammer*. Radio werd helemaal vergeten, terwijl dit populaire medium toch in '39 door het zenuwachtige kabinet met strakke censuur werd getroffen. Kennelijk geven de archieven over deze sectoren geen opzienbare nieuws. Er blijft ruimte voor verder onderzoek.

We leven nu met redactiestatuten en geloven in het bestaan van een zekere beroepsethiek voor de journalistiek, dan sta je vreemd te kijken van directies en journalisten die zich lieten omkopen. Stoop levert een fraai portret van de journalistieke cultuur in die vooroorlogse jaren. Het werk kwam in een Duitse serie terecht, maar heeft zeker ook een Nederlandse uitgave verdiend.

Jan L.M. Brauer,
Katholieke Universiteit Nijmegen

J. de Jong-Gierveld en J. van der Zouwen, DE VRAGENLIJST IN HET SOCIAAL ONDERZOEK; EEN CONFRONTATIE VAN ONDERZOEKSPRAKTIJK EN -METHODIEK. Van Loghum Slaterus, 1987, 216 pagina's.

Deze onder redactie van De Jong-Gierveld en Van der Zouwen geschreven

bundel, behandelt ontwikkelingen en methodische aspecten van de toepas-

sing van vragenlijsten in het hedendaags sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Bijdragen van auteurs – waaronder diversen van naam – worden samengebracht in een viertal clusters; het steekproefkader, het meetinstrument, de interviewer en de respondent.

Een inleidend hoofdstuk demonstreert de indrukwekkende opmars van de vragenlijst als dataverzamelinstrument. Ook geniet de vragenlijst blijkens inventarisaties veel belangstelling van methodologen en methodisch geïnteresseerde onderzoekers. Een geleidelijk toenemend probleem van de nonresponse schrijven de beide redacteuren toe aan een gewijzigde privacy-opvatting, toename in mobiliteit van de bevolking en enquêtedruk. Zij signaleren mede als gevolg hiervan een hernieuwde belangstelling bij onderzoekers en methodologen voor de postenquête en het telefonische interview.

Vervolgens een tweetal hoofdstukken met aandacht voor kaderfouten bij steekproeftrekking. Dit probleem krijgt terecht aandacht, aangezien vragenlijsten veelal worden toegepast binnen een survey-opzet. Vermeld wordt de procesgang van doelpopulatie naar steekproefkader, en in deze kontekst de problematiek van over- en onderdekking en van trefkans. Voorts in deze hoofdstukken een kort overzicht van nieuwe technologische en methodische ontwikkelingen rond vragenlijsten, zoals de computergestuurde telefonische enquête (CATI), computer aided personal interviewing (CAPI), toepassing van PC's door enqueteurs en software voor computergestuurde vragenlijsten (BLAISE). Daarnaast een beschrijving van het voor de communicatiewetenschap interessante zogenoemde SUMMO-SCANNER. Een dergelijks nieuwe cluster van 125 personen van 15 jaar en ouder wordt met behulp van het CATI-systeem gevraagd naar lees- en kijkgedrag. Hierbij

wordt toegepast de Random-Digit-Dialing-procedure (RDD), waarbij de computer zelf willekeurige telefoonnummers aanmaakt, die vervolgens (desnoods bij herhaling op een steeds wisselend tijdstip), worden gebeld. Voordelen zijn onder meer omzeiling van het probleem van geheime nummers en verhoogde trefkans.

Drie hoofdstukken behandelen daarna de vragenlijst als meetinstrument vanuit de centrale idee van een problematische verhouding tussen het meten van subjectieve categorieën bij respondenten enerzijds en processen van conceptualisering en theorievorming bij de onderzoeker anderzijds. Aan de orde komen onder meer het Rasch-model en Guttman's facet-theorie als conceptualisering van een empirisch domein.

Het derde cluster van hoofdstukken toont enkele aspecten van een face-to-face toepassing van vragenlijsten. Vooral aandacht krijgt het bekende dilemma tussen betrouwbaarheid en geldigheid ook wel aangeduid als de double-bind situatie van de interviewer. In dit kader ook informatie over factoren die de kans op het stellen van suggestieve vragen beïnvloeden.

Tenslotte worden in een vierde cluster van bijdragen de respondent en diens response-functies centraal gesteld. Naar voren komt onder meer de response-error als afhankelijk van achtergrondkenmerken van respondenten. Ook de vergelijkbaarheid van antwoorden op items uit vragenlijsten krijgt aandacht. In een slothoofdstuk laten de beide redacteuren zien hoe de geldigheidsproblematiek als een rode draad door de diverse hoofdstukken heenloopt. Ook geven zij enkele suggesties voor toekomstig methodologisch onderzoek naar de geldigheid van vragenlijsten als dataverzamelinstrument in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek.

Overzien we het geheel dan ontstaat

het volgende beeld. In het algemeen kan worden gesproken van een helder en toegankelijk taalgebruik. De inhoud is van gevorderd niveau, hoewel de hoeveelheid veronderstelde voorkennis nogal varieert per hoofdstuk. Zo is het de vraag of de hoofdstukken van Komter en Van Dijkstra over de rol van de interviewer, door hun elementaire niveau de gevorderde lezer zullen aanspreken. Anderzijds is het artikel van Roskam over methodische aspecten van de vragenlijst, zonder behoorlijke kennis van auteurs als Coombs, Guttman en Foa, nauwelijks leesbaar. Voor diverse andere hoofdstukken is kennis op inleidend niveau van de problematiek van betrouwbaarheid en geldigheid, van regressie- en van schaalanalyse, geen overbodige luxe.

Positief te waarderen valt het overzicht dat de lezer krijgt over nieuwe technologische en methodische ontwikkelingen in de toepassing van vragenlijsten. Zo verdienen de auteurs bijval waar zij van het computergestuurde (telefonisch) interview en van de Random-Digit-Dialing-procedure positieve resultaten verwachten in termen van snelheid, efficiency en het probleem van de nonresponse. Ook de relatie die in deel drie wordt gelegd tussen de constructie van vragenlijsten en processen van conceptualisering en theorievorming, zal aansluiten bij de belangstelling van menig methodisch georiënteerd wetenschappelijk onderzoeker.

De praktische gebruikswaarde van de bundel had aanzienlijk hoger kunnen zijn, als meer was ingegaan op de praktische problemen die zijn verbonden aan nieuwe technologische ontwikkelingen. In de voorliggende uitgave

wordt nagenoeg volstaan met vermelding van de nadelen en vooral ook de voordelen van de technologische vernieuwingen. Ook informatie over mogelijkheden van stratifikatie en correctiefactoren in verband met het probleem van nonresponse in het deel over steekproefkaders, zou de bruikbaarheid ten goede zijn gekomen.

Hinderlijk in dit boek is de losse manier van labelling van de diverse bijdragen. Zo gaat deel I over steekproefkaders voor een groot deel over nieuwe technologische ontwikkelingen rond de vragenlijst als meetinstrument, terwijl het hoofdstuk van Komter over het double-bind probleem overwegend algemene geldigheidsproblemen behandelt en resultaten bevat van een door de auteur uitgevoerd onderzoek naar machtsrelaties in het huwelijk. Het verband met het double-bind probleem is in grote delen van deze bijdrage niet meer dan zijdelings. Ook het artikel van De Jong-Gierveld en Van Tilburg bevat relatief meer informatie over onderzoek naar eenzaamheid en over de problematiek van meetschalen in het algemeen, dan dat het specifiek gaat om vragenlijsten als meetinstrument. De lezer wordt hierdoor nogal eens op het verkeerde been gezet.

De eindconclusie is dat het boek interessante passages bevat voor onderzoekers met een methodologische belangstelling, veeleer dan voor de meer pragmatisch ingestelde lezer. In zoverre strekt de kritiek op de labelling van de diverse delen en hoofdstukken zich ook uit over de ondertitel die aan deze bundel werd meegegeven.

Piet Verschuren
Katholieke Universiteit Nijmegen

F. Wester, STRATEGIEËN VOOR KWALITATIEF ONDERZOEK, Coutinho, Muiderberg, 1987. ISBN 90-6283-699-2.

Het is te verwachten dat, nu steeds meer gegevensbestanden aan elkaar

gekoppeld kunnen worden en kwantitatief onderzoek steeds makkelijker en

sneller uitgevoerd worden, het belang van kwalitatief onderzoek steeds meer toe zal nemen. Over kwalitatief onderzoek wordt binnen de communicatiewetenschap niet zo veel gepubliceerd. Kwalitatief onderzoek op het gebied van communicatiewetenschap is in Nederland slechts sporadisch verricht. Goede handboeken, in de nederlandse taal, waren tot voor kort niet aanwezig. Met dit boek van Fred Wester, deels een bewerking van zijn proefschrift, is daar echter verandering in gekomen.

Wester behandelt allereerst de vraag wat kwalitatief onderzoek is. Daarbij gaat hij in op de tegenstelling kwantitatief-kwalitatief respectievelijk vanuit het perspectief van dataproductie en dataverzameling. In het eerste hoofdstuk komen tevens de verschillende stromingen op het gebied van kwalitatief onderzoek aan bod: Symbolisch Interactionisme, Fenomenologie en Ethno-methodologie. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een nadere omschrijving van het kwalitatieve in kwalitatief onderzoek.

In hoofdstuk 2 staat Wester uitgebreider stil bij het Symbolisch Interactionisme, kernbegrippen daarvan zoals 'sensitizing concepts', 'theoretical sampling', 'triangulatie' en de te hanteren onderzoeksprocedures (onderzoeksozet, gegevensverzameling, analyse en controle op geldigheid en betrouwbaarheid). Het tweede hoofdstuk wordt afgesloten met een behandeling van overeenkomsten en verschillen tussen de drie kwalitatieve benaderingen, die in het eerste hoofdstuk zijn geïntroduceerd. Het is jammer dat Wester's primaire ingang die van het Symbolisch Interactionisme is. De vergelijking met de andere kwalitatieve benaderingen blijft daardoor, maar ook door het te vaak ontbreken van voorbeelden, in de lucht hangen. De lezer blijft met teveel vragen zitten.

In hoofdstuk drie staat de gefundeerde theoriebenadering als onderzoeksstrategie centraal. De verschillende fasen die binnen deze benadering zijn te onderscheiden, namelijk exploratie, specificatie, reductie en integratie, worden behandeld in samenhang met de ontwikkeling van 'sensitizing concepts', via substantieve, theoretische en kernbegrippen naar inhoudelijke begrippen. Ook hier werkt het ontbreken van voorbeelden of een voorbeeld-onderzoek averechts. Juist voorbeelden hadden inzicht kunnen geven in het punt van verzadiging en dus wanneer er sprake is van een sensitizing concept en van een substantieve begrip. De tekst blijft nu steken in abstracties. Tevens irriteert het dat uit de tekst de suggestie spreekt dat de onderzoeker als een *tabula rasa* aan het onderzoek begint. Pas aan het eind van het voorlaatste hoofdstuk wordt dit gegeven gerelativeerd, mijn inziens wel erg laat.

In hoofdstuk vier worden het monster-trekken en de waarnemingsmethoden behandeld. Opvallend is de suggestie bij het trekken van monsters dat het hier vooral om eenheden (personen of (sub-)groepen) gaat, terwijl het ook om gebeurtenissen, settings, processen e.d. kan gaan. Wat betreft de waarnemingstechnieken, interviewen, participerende observatie, inhoudsanalyse en levensgeschiedenissen en case-studies, is de behandeling van de inhoudsanalyse teleurstellend. Het lijkt alsof de ontwikkelingen op het gebied van tekst (en beeld-) analyse volledig aan Wester voorbij zijn gegaan. De ontwikkelingen op dit gebied in de communicatiewetenschap de laatste decennia worden genegeerd en gezien de tekst is er eerder sprake van een terugval naar de tijd van Kracauer en George. Wester behandelt in hoofdstuk vijf de verschillende methoden, procedures om gegevens te ordenen en te verwerken evenals de daarbij behorende hulpmiddelen. In het laatste

hoofdstuk komen kwaliteitsvragen aan bod. Het tweede deel van het boek: de hoofdstukken vier tot en met zes zijn zeer concreet en bevatten legio aanbevelingen en concrete suggesties.

Het boek van Wester is zeer aanbevelenswaardig, het zou echter aan kracht winnen indien meer voorbeelden waren gehanteerd. Daarnaast heb je als lezer steeds weer de ervaring dat ver-

wachtingen net iets te laat worden ingelost. Zo roept bijvoorbeeld de behandeling van de verschillende kwalitatieve benaderingen in het eerste hoofdstuk een groot aantal vragen op, die niet direkt, maar pas in het volgende hoofdstuk (en dan nog te summier) worden beantwoord.

Harry Bouwman,
Universiteit van Amsterdam

A. Dorr, TELEVISION AND CHILDREN. A SPECIAL MEDIUM FOR A SPECIAL AUDIENCE. Sage publications, Beverly Hills, London, New Delhi, 1986, 160 pag., ISBN 0-8039-2568-9.

De auteur van dit boekje is geen onbekende op het terrein van kind en televisie. Van haar hand zijn tot nu toe meer dan 40 publicaties verschenen. In haar nieuwste publicatie tracht zij een overzicht te geven van de rol die de televisie in de ontwikkeling van kinderen speelt.

In hoofdstuk 1 wordt de idee die aan het boekje ten grondslag ligt en ook tot uitdrukking wordt gebracht in de ondertitel ("A special medium for a special audience") nader uiteengezet. De stelling is dat zowel de kenmerken van de televisie als van de jeugdige kijker de interactie tussen kind en televisie tot een apart onderwerp van studie maken. De auteur betoogt dat de televisie een bijzonder medium is omdat zij in het dagelijks leven van kinderen alom vertegenwoordigd is, realistische inhouden bevat en een eigen werkelijkheid construeert. Op hun beurt vormen kinderen een bijzonder publiek omdat zij nog een gebrekkige kennis van de wereld hebben en hun cognitief vermogen nog onderontwikkeld is. Daardoor interpreteren kinderen de beelden die op het televisiescherm te zien zijn anders dan volwassenen en zijn zij vaak niet in staat het vertoonde op z'n juiste merites te beoordelen. Daarnaast zijn kinderen leergierig en daar-

door extra ontvankelijk voor de invloed van televisie.

In hoofdstuk 2 en 3 staat de activiteit van de kijker centraal. Hoofdstuk 2 bevat een heldere analyse van de informatieverwerkende, interpretatieve en evaluatieve taken die in het geding zijn om de veelheid aan auditieve en visuele signalen via de televisie om te vormen tot betekenisvolle informatie. Hoe het één en ander in z'n werk gaat wordt geïllustreerd aan de hand van duidelijke voorbeelden. Hoofdstuk 3 gaat in op de factoren die het kinderlijke begrip van het vertoonde medebepalen. Met name aan de factor leeftijd, waarover het meest bekend is, wordt aandacht besteed. Benadrukt wordt dat het begrip, de interpretatie en evaluatie van televisie-inhouden sterk afhangt van het cognitieve ontwikkelingsstadium waarin het kind verkeert.

Beide hoofdstukken ondergraven de vaak geponeerde stelling dat televisie kijken slechts passief vermaak is. Televisie kijken vereist wel degelijk activiteiten van de kijker en stelt kinderen voor de opgave te begrijpen wat ze zien. Overigens gaat deze opgave de pet van kinderen vaak te boven en wordt een programma verkeerd of onvoldoende begrepen. In dit verband pleit Dorr er terecht voor dat bij het

maken van programma's speciaal voor kinderen terdege rekening wordt gehouden met de kennis en vaardigheden waarover kinderen beschikken.

In hoofdstuk 4 tot en met 6 komen de effecten van televisie kijken aan de orde. De effecten zijn inzichtelijk gerangschikt naar de soort rol die de televisie in het leven van kinderen speelt. In het tot nu toe uitgevoerde onderzoek is de meeste aandacht uitgegaan naar de rol van de televisie als informatieverstrekker. Deze rol komt in hoofdstuk 4 en 5 aan de orde. Gesteld wordt dat de informatie die via de televisie wordt aangereikt wel degelijk de kennis, attitudes en gedragingen van kinderen kan beïnvloeden. Deze stelling wordt met name geïllustreerd aan het onderzoek naar de effecten van TV-geweld op kinderen. Maar, zo betoogt Dorr, de effecten worden niet zonder meer gesorteerd. Of, en zo ja in hoeverre deze effecten optreden is afhankelijk van de inhoud en vormgeving van programma's, de kijkvaardigheid van de kijker en de leefomgeving van het kind. Theoretische verklaringen dienen de werking van deze variabelen in het beïnvloedingsproces in ogenschouw te nemen.

In hoofdstuk 6 wordt van optiek gewisseld en wordt de invloed van televisie bezien vanuit drie andere rollen die de televisie in het leven van kinderen speelt. Achtereenvolgens wordt televisie kijken beschouwd als een activiteit die tijd kost, als een sociale gebeurtenis en als een informatieverwerkingsstaak. In de eerste plaats wordt duidelijk gemaakt dat televisie kijken tijd kost en derhalve invloed heeft op het activiteitenpatroon van het kind. Niet alleen doordat televisie kijken activiteiten verdringt, maar ook doordat activiteiten gecombineerd worden met televisie kijken; bijvoorbeeld televisie kijken tijdens het eten of huiswerk maken binnen het bereik van de televisie. Daarnaast beïnvloedt televisie de sociale interactie. Televisie-programma's

bieden vaak stof tot gesprek, zowel binnen als buiten het gezin. Maar ook is mogelijk dat de sociale interactie binnen een gezin ten gevolge van de televisie afneemt. En tenslotte kan televisie kijken, opgevat als een informatieverwerkingsstaak, invloed hebben op het cognitief functioneren van het kind. Bijvoorbeeld worden bepaalde cognitieve vaardigheden door televisie kijken gestimuleerd of juist niet.

In deze drie hoofdstukken wordt de lezer geen uitputtend en gedetailleerd overzicht geboden van het onderzoek naar de effecten van de televisie op kinderen. Maar dat is ook niet de bedoeling van de auteur. Wel biedt de bespreking van de invloed van televisie vanuit de verschillende rollen die de televisie in het leven van kinderen speelt, een genuanceerd inzicht in de betekenis van dit medium voor de ontwikkeling van kinderen.

Het laatste hoofdstuk van het boek heeft een sterk educatief karakter. Nagegaan wordt wat volwassenen kunnen doen om de invloed van de televisie op kinderen in de gewenste richting te modificeren. Ouders kunnen door opmerkingen vooraf aan, tijdens en na afloop van een programma het effect van het vertoonde beïnvloeden. Ook zijn ouders bij uitstek degenen die het kijkgedrag van het kind kunnen reguleren, waarbij de wijze waarop ouders zelf met de televisie omgaan een belangrijke rol speelt. Daarnaast kan de school een duidelijke rol spelen, en kinderen via lesinitiatieven vormen tot kritische kijkers. Daartoe zijn in de Verenigde Staten reeds verschillende curricula, waaronder een curriculum van de auteur zelf, ontwikkeld. Het onderzoek naar de effecten van deze curricula staat, zoals Dorr opmerkt, nog in de kinderschoenen. Het hoofdstuk wordt besloten met een korte uiteenzetting over de (publieke) invloeden op de inhoud van programma's en de regels waaraan zendgemachtigden zich te houden hebben.

Samenvattend kan worden gesteld dat dit boekje zeer de moeite van het lezen waard is. De auteur overtuigt de lezer van de betekenis die de televisie voor de ontwikkeling van het kind heeft, waarbij zowel aan de kenmerken van de kijker als aan het medium zelf recht wordt gedaan. Daarnaast worden ook de mogelijkheden die de opvoeder ter beschikking staan om de effecten van de televisie in de gewenste richting te modificeren, besproken. Het boekje is evenwel moeilijk te lezen voor degenen die niet of nauwelijks ingewijd zijn

in de literatuur op onderhavig terrein. Op vele plaatsen wordt de strekking van theorieën en studies slechts in enkele zinnen duidelijk gemaakt en is voor een goed begrip meer kennis noodzakelijk. Het boekje is daardoor als "inleiding" ongeschikt. Maar degenen die op het terrein van de kinderen en televisie het nodige gelezen hebben, kunnen zeker hun voordeel met dit boekje doen.

Marcel W. Vooijs,
Rijksuniversiteit Leiden

Gegevens over de auteurs

Drs. A.M. Buijsse is onlangs afgestudeerd in de communicatiewetenschap aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen.

Mevr. Drs. N. Kalfs is projectleider bij het NIPO te Amsterdam.

Drs. P. Nelissen is wetenschappelijk medewerker bij de vakgroep communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Drs. W.M. de Pijper is als universitair docent en programmeur verbonden aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Prof. Dr. K. Renckstorf is hoogleraar communicatiewetenschap aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Dr. G. van der Rijt is wetenschappelijk medewerker bij de vakgroep communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Prof. Dr. Saris is hoogleraar Methoden en Technieken aan de Universiteit van Amsterdam.

Drs. J. Verbeek is als voorlichter verbonden aan Veilig Verkeer Nederland.

Drs. M.J. Verweij is als wetenschappelijk onderzoeker verbonden aan de Stichting voor Sociometrisch Onderzoek te Amsterdam.

Dr. J. Wieten is wetenschappelijk medewerker bij de vakgroep communicatiewetenschap van de Universiteit van Amsterdam.

Dr. C.M.J. van Woerkum is verbonden aan de vakgroep Voorlichtingskunde van Landbouwniversiteit te Wageningen.